Wybrane problemy historii medycyny. W kręgu epistemologii i praktyki

pod redakcją

Anity Magowskiej, Katarzyny Pękackiej–Falkowskiej i Michała Oweckiego

Wydawnictwo Kontekst
Poznań 2020

Joanna Nieznanowska
Pomorski Uniwersytet Medyczny w Szczecinie
ORCID: 0000-0002-4631-4510
e-mail: joanna.nieznanowska@pum.edu.pl

Nauczanie anatomii w Szczecinie w XVII i XVIII wieku

Streszczenie. Celem pracy jest przedstawienie nauczania anatomii w szczecińskim Pedagogium Książęcym / Gimnazjum Karolińskim / Królewskim Gimnazjum Akademickim w XVII i XVIII wieku. Temat ten pozostaje w dużej mierze nieopracowany. Omówione zostaną okoliczności wprowadzenia anatomii do programu nauczania szkoły, zakres programu i warunki, w jakich był on realizowany. Przedstawione zostaną również sylwetki trzech profesorów szczególnie zaangażowanych w nauczanie anatomii w Szczecinie w omawianym okresie (Georg Kirstenius, Johann Zander, Daniel de Superville).

Wprowadzenie

Dwa stulecia stanowiące ramy czasowe prezentowanej pracy to okres, w którym Szczecin wraz z całym Pomorzem kilkukrotnie doświadczył radykalnych zmian statusu politycznego, co z kolei wywierało głęboki, często dramatyczny i gwałtowny wpływ na stan demograficzny, gospodarczy, ekonomiczny i kulturalny miasta oraz regionu[1]. W XVII wieku Szczecin wkroczył na scenę wydarzeń politycznych jako stolica Księstwa Pomorskiego. W wyniku wojny trzydziestoletniej i bezpotomnej śmierci księcia Bogusława XIV (1637) księstwo przestało istnieć, podzielone między Brandenburgię i Szwecję; oficjalnie od 1648, a *de facto* od 1630 roku Szczecin był pod władzą Korony Szwedzkiej. Ten rozdział w historii miasta zakończyły wydarzenia III wojny północnej, w rezultacie których w 1713 roku kontrolę nad miastem przejęły Prusy; siedem lat później zmianę przynależności państwowej Szczecina przypieczętował pokój zawarty w Sztokholmie.

Wzmiankowane zawirowania polityczne miały bezpośredni wpływ na losy głównej szkoły Szczecina[2]. Pedagogium Książęce, założone w 1544 roku przy kolegiacie

[1] Labuda, 1985, s. 12–14; Wachowiak, 1985, s. 276–444; Wiśniewski, 1985, s. 445–702. Por. też Wehrmann, 1911.

[2] Najważniejszym opracowaniem dziejów Gimnazjum Mariackiego w XVII i XVIII w. pozostaje: Wehrman, 1894, s. 49–150. Zob. też Wesołowska, 2006, s. 105–122; Gaziński, 2016, s. 15–46; Gut, 2016, s. 47–80.

Najświętszej Marii Panny (stąd zwyczajowa nazwa: Gimnazjum Mariackie), po 1648 roku zachowało co prawda swoją dotychczasową nazwę, jednak w 1667 roku zostało przez władze szwedzkie rozwiązane i ponownie powołane do życia jako *Gymnasium Regium Carolinum*. W nowym kształcie szkoła działała do pierwszych lat XVIII wieku. W 1717 roku, po przejęciu miasta przez Prusy, została ponownie inaugurowana jako *Gymnasium Regium Academicum*, i w tej formie działała do początku XIX wieku. W międzyczasie Gimnazjum dzieliło losy Szczecina, a więc cierpiało z powodu powtarzających się co kilkanaście lat oblężeń miasta (zabudowania i infrastruktura szkoły dwukrotnie uległa poważnym zniszczeniom), pogłębiających się problemów ekonomicznych Szczecina czy epidemii kilkukrotnie nawiedzających okolice (w tym dżumy w 1710 roku). Zdarzały się okresy, gdy Gimnazjum całkowicie zawieszało działalność[3].

Paradoksalnie, okres pierwszych kilkunastu lat oficjalnej przynależności Szczecina do Szwecji był czasem rozkwitu Pedagogium. Stało się tak wbrew ogólnej kondycji ekonomicznej miasta, za sprawą energii, entuzjazmu i ambicji Johannesa Micraeliusa (1597–1658), od 1641 roku rektora szkoły. Dążenia Micraeliusa, by powierzoną mu placówkę przekształcić w czterowydziałowy uniwersytet, wydawały się zbieżne z polityką Korony Szwedzkiej, od początku lat trzydziestych rozbudowującej sieć akademicką na znajdujących się po jej kontrolą terytoriach[4]. I tak, w 1642 roku w szczecińskim Pedagogium zainaugurowano uroczyście katedrę prawa, w 1647 roku powołano zaś do istnienia katedrę medycyny. Powierzono ją Georgowi Kirsteniusowi (1613–1660), szczecinianinowi wykształconemu w Strasburgu, Tybindze i Lejdzie, który w celu objęcia stanowiska powrócił do rodzinnego miasta z Niderlandów. Chociaż ostatecznie ani Micraeliusowi, ani żadnemu z kolejnych rektorów nie udało się zrealizować marzeń o przekształceniu Gimnazjum Mariackiego w uniwersytet[5], katedra i profesura medycyny została w nim utrzymana aż do 1827 roku[6].

Nauczanie anatomii człowieka rozpoczęło się w Szczecinie wraz z powstaniem katedry medycyny w Pedagogium. Ustalenie momentu, w którym ostatecznie go zaprzestano, nastręcza trudności; dyskusja trzech możliwych cezur zostanie przedstawiona w zakończeniu niniejszej pracy. Z pewnością nauczanie anatomii było kontynuowane do początku

---

[3] Zob. np. Cieśluk, 2018, s. 5–34.

[4] Przed przystąpieniem do wojny trzydziestoletniej Szwecja posiadała uniwersytet w Uppsali (zał. 1477). W 1632 r. powstała *Academia Gustaviana* w Dorpacie (obecnie: Tartu w Estonii); w 1640 r. otwarty została królewska Akademia w Åbo (dzisiaj: Turku w Finlandii); w 1666 r. rozpoczął działanie uniwersytet w Lund. W latach 1648–1815 częścią szwedzkiej sieci akademickiej był uniwersytet w Greifswaldzie.

[5] Co do udziału szczecińskich profesorów medycyny w tych staraniach, zob. Nieznanowska, 2018a, s. 79–96.

[6] Zarówno nauczanie medycyny w Gimnazjum Mariackim, jak i działalność naukowa zatrudnionych w nim profesorów medycyny pozostają obszarem stosunkowo słabo zbadanym. U Wehrmanna (tenże 1894), rozproszone wzmianki poświęcone tym zagadnieniom zajmują w sumie 3 ze 165 stron tekstu. Z polskich opracowań zob. Schwann, 1964, s. 373–378; Dorsz–Szteke, 1980, s. 305–310; Nieznanowska, 2018b, s. 125–138.

XIX wieku, a w latach 1726–1762 w Gimnazjum istniała odrębna, nadzwyczajna profesura anatomii i chirurgii. Ludzkiej anatomii uczono w Szczecinie w różnych formach i zmieniającym się zakresie, w zależności od obowiązujących w danym momencie uwarunkowań prawno–administracyjnych, ambicji i możliwości poszczególnych profesorów, dostępności zaplecza i materiału dydaktycznego, oraz stopnia zainteresowania samych studentów. Te zmieniające się uwarunkowania zostaną przedstawione na przykładzie działalności trzech spośród jedenastu lekarzy, którzy zajmowali się nauczaniem anatomii w szczecińskiej szkole głównej: wspomnianego już Georga Kirsteniusa, zatrudnionego w Pedagogium, Johanna Zandera (1624–1695), pierwszego profesora medycyny w Gimnazjum Karolińskim, oraz Daniela de Superville'a (1696–1773), pierwszego profesora anatomii i chirurgii w Królewskim Gimnazjum Akademickim.

Anatomia w Pedagogium Książęcym, 1647–1660: Georg Kirstenius

Zachowane archiwalia dotyczące działalności profesorów medycyny Gimnazjum Mariackiego niestety nie obejmują okresu pracy Georga Kirsteniusa. Nie dysponujemy więc dokumentami wyjaśniającymi, na jakich warunkach został on zatrudniony, i czego właściwie od niego oczekiwano. Szczęśliwie jednak dysponujemy planami zajęć dydaktycznych (*Elenchus Operorum Publicarum*, dalej EOP) oraz wykazami zrealizowanych ćwiczeń publicznych (*Exercitationum Publicarum Designatio*, dalej EPD) z lat 1641–1658[7], a także przemową Kirsteniusa do studentów z 13 czerwca 1647 roku[8], oraz tekstem pierwszej publicznej dysputy medycznej w dziejach Pedagogium[9] – w tych źródłach znajdujemy ciekawe informacje o tematyce, zakresie i formie zajęć dydaktycznych z anatomii, odbywających się w szczecińskiej szkole pod kierunkiem Kirsteniusa. Wiemy również, że w omawianym okresie Pedagogium nie posiadało sali anatomicznej: cała infrastruktura dydaktyczna szkoły składała się dwóch audytoriów, a część zajęć profesorowie przeprowadzali w swoich mieszkaniach.

Programma do gorliwej i spragnionej medycyny młodzieży, którą Kirstenius wygłosił podczas uroczystej inauguracji swojej profesury, kończy się opisem planów dydaktycznych na pierwsze dwa semestry jego pracy w Pedagogium. Otrzymał do swojej dyspozycji cztery godziny zegarowe tygodniowo, po godzinie w poniedziałki, wtorki, czwartki i piątki (od pierwszej do drugiej po południu). Nauczanie anatomii planował rozpocząć w semestrze zimowym 1647/48 od teoretycznego wykładu anatomii zwierzęcej w oparciu o dzieła Arystotelesa, Eliana i Pliniusza, jednak „szczególnie Aldrovanda i Gessnera". Zakładał jednak również przeprowadzanie ćwiczeń praktycznych polegających na odgadywaniu

---

[7] EOP ukazywały się co semestr, EPD były zaś drukowane raz w roku. Zebrane w jeden klocek introligatorski, są obecnie częścią zbiorów Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego i zostały udostępnione w formie cyfrowej. https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/38150#structure, dostęp: 28.12.2019.

[8] Kirstenius, 1647.

[9] Kirstenius, Buntebart, 1649.

i rozpoznawaniu budowy rozmaitych części zwierzęcych, tak by studenci „własnymi oczami mogli chłonąć to, czego z ksiąg albo nigdy, albo jedynie z trudem, by się nauczyli”[10]. Z EOD na semestr letni 1648 r. dowiadujemy się, że poza anatomią zwierząt Kirstenius od początku tego roku wykładał również anatomię człowieka, podstawę tych wykładów stanowiły zaś *Institutiones Anatomicae* Caspara Bartholina. Podręcznik ten był omawiany do semestru letniego 1649 roku, a Kirstenius przeznaczył nań dwie godziny tygodniowo. Efektem wykładów anatomicznych była pierwsza publiczna dysputa na temat stricte medyczny przeprowadzona w Pedagogium. Odbyła się ona 19 lutego 1649 roku; jej tematem była „natura i definicja anatomii”, a wygłosił ją Johannes Buntebart (oponentami byli Michael Cuselis, Erasm Finx i Caspar Voigth). Autorem wydanego drukiem tekstu był niewątpliwie sam Kirstenius. Z tytułu wynika, że miała być pierwszą z wielu, jednak nie doczekała się kontynuacji. Dwa aspekty dysputy zasługują na szczególną uwagę.

Po pierwsze, dobór kwestii i sposób udzielania odpowiedzi na nie wskazuje, że Kirstenius miał nadzieję prowadzić w Szczecinie badania anatomiczne w oparciu o sekcje zwłok ludzkich. Publiczna dysputa miała zapewne pomóc zbudować dobrą atmosferę wokół planowanego przedsięwzięcia. I tak, najważniejsze partie wydanego drukiem tekstu poświęcono na przedstawienie sekcji zwłok ludzkich jako metody badań nie tylko dopuszczalnej, lecz moralnie usprawiedliwionej, wartościowej, celowej i koniecznej. Kirstenius argumentował, że badania anatomiczne nie wywołują negatywnego wpływu na morale wykonawców lub obserwatorów, o ile są oni właściwej konstrukcji duchowej. Nie są bowiem zajęciem dla tych, „którzy dziecięcym zwyczajem widząc zwłoki drżą, jakby na widok czarownicy”, a dla ludzi silnych, „pragnących się uczyć, dążących do prawdy i miłujących bliźniego”, gdyż te cechy pozwalają przezwyciężyć nieprzyjemne doznania wynikające z kontaktu z ludzkimi wnętrznościami[11]. Odpierał zarzuty, że badanie sekcyjne to szczególnie okrutny sposób okazania braku szacunku dla zmarłego człowieka, tłumacząc, że o ile anatomista rzeczywiście ma do czynienia ze zwłokami, a po zakończeniu badania szczątki zostaną w sposób godny pogrzebane, nie może być mowy o jakimkolwiek okrucieństwie. Nawet w przypadku skazanego na śmierć zbrodniarza sekcja zwłok jest nie tyle kontynuacją egzekucji, co okazją do swego rodzaju pośmiertnej ekspiacji za popełnione występki. Wyjaśniał, że porównywanie działań anatoma do poczynań kata lub drapieżnego zwierzęcia jest absurdalne, ponieważ motywacje kierujące anatomem (miłość bliźniego, współczucie cierpiącym i dążenie do poznania prawdy) są szlachetne; nie towarzyszą one katu, a zwierzęta, nie posiadając racjonalnego rozumu, w ogóle nie są w stanie ich doświadczać. Na twierdzenie, że wykonując sekcję zwłok ludzkich anatom rozmyślnie niszczy najpiękniejszą z wszystkich struktur, ciało człowieka będące odbiciem Boskiej doskonałości, odpowiedział cytatem z apokryficznej rozmowy Demokryta z Hipokratesem:

---

[10] Kirstenius, 1647, s. [A4r]–[A4v]: „Ut ex oculari inspectione hauriant, quod nunquam, aut difficulter ex libris”.

[11] Kirstenius, Buntebart, 1649, s. [D4r].

tnę ciała [...] nie z nienawiści do dzieł Bożych i stworzeń, lecz by poznać naturę i porządek ich części, i przez to zachwycić się mądrością Stwórcy[12].

Przede wszystkim jednak ustosunkował się do argumentu, że sekcje zwłok ludzkich są zbędne, bo można je zastąpić innymi metodami, a zwłaszcza badaniami na zwierzętach o budowie wewnętrznej zbliżonej do ludzkiej: chociaż jest prawdą, że anatomia małp czy świń w ogólnym zarysie odpowiada ludzkiej, to dla właściwego wypełniania zadań związanych z pracą lekarza lub chirurga potrzebna jest drobiazgowa wiedza o kształcie, rozmiarach, położeniu i wzajemnych stosunkach przestrzennych ludzkich organów wewnętrznych, mięśni, kości czy żył, a tej nie da się zdobyć inaczej niż poprzez studiowanie budowy ludzkiego ciała. Działania lekarza, a tym bardziej chirurga, który nie miał okazji lub ochoty nauczyć się ludzkiej anatomii, sprowadzają niebezpieczeństwo na oddających się w jego ręce pacjentów[13]. Wreszcie, badania anatomiczne XVI wieku, choć przełomowe, nie dały pełnego obrazu budowy wewnętrznej, a tym samym i działania ludzkiego ciała, czego najdobitniej dowiodły dwa niezwykłej wagi wydarzenia, które miały miejsce raptem dwadzieścia lat przed rozpoczęciem wykładów z medycyny w szczecińskim Pedagogium: opisanie krezkowych naczyń limfatycznych przez Caspara Asseliusa, oraz odkrycie krążenia krwi przez Williama Harveya. Obaj wymienieni badacze są w dyspucie przedstawieni jako godni następcy największych umysłów starożytności[14].

Po drugie, odwołania oraz cytaty zamieszczone w tekście dysputy pozwalają ustalić, czasem z dokładnością do konkretnej edycji, jakie pozycje znajdowały się w księgozbiorze naukowym Kirsteniusa, stanowiącym podstawę jego wykładów anatomicznych. Najciekawiej przedstawia się sprawa Institutiones anatomicae Bartholina, po raz pierwszy wydanych w 1611 roku. W dyspucie znajdujemy odwołanie do wypowiedzi Johannesa Walaeusa dotyczącej krążenia krwi, zamieszczonej „w ostatniej edycji" dzieła Bartholina. Walaeus (Jan de Wale, 1604–1649), profesor medycyny wykładający w Lejdzie w czasach, gdy studiował tam Kirstenius, od 1638 roku otwarcie popierał odkrycia Harveya. Dwa listy Walaeusa na ten temat, adresowane do Thomasa Bartholina[15], zostały dołączone do edycji *Institutiones* Caspara Bartholina (ojca Thomasa) wydanej w Lejdzie w 1641 roku[16], i to ona była „ostatnią" w 1649 roku, gdy powstała dysputa. Dzięki precyzyjnym odniesieniom (z podaniem stron) oraz cytatom jesteśmy w stanie ustalić, że w księgozbiorze Kirsteniusa znajdowały się również *Methodus anatomica* Girolamo Capivacciego z 1594

---

[12] Ibid., s. E[1r]: „Seco corpora [...] non odio habens Die opera & creaturas; sed ut naturam & constitutionem partium explorem, et posteà demirer sapientiam Opificis".

[13] Ibid., s. [D4r]–[D4v].

[14] Ibid., s. B[1r].

[15] Walaeus, 1641, s. 385–408. Zob. też French, XXX, s. 153–162.

[16] Była to edycja zmieniona i rozszerzona (za namową Walaeusa) przez Thomasa Bartholina, z dodanymi rozdziałami o naczyniach limfatycznych i krążeniu krwi. Bartholin, 1641.

roku[17], *Historia anatomica* Andreasa Laurentiusa z 1623 roku[18], *Controversiae anatomicae* C. Bartholina w edycji z 1631 roku[19], *Zootomia* Marca Aureliusa Severinusa z 1645 roku[20], drugie wydanie *Fundamenta medicinae* Vopiscusa Plempiusa (1644)21, oraz *De partibus generationis* Francesco Plazzoniego (1644)[22].

Zachowane źródła nie pozwalają niestety na wniosek, że Kirsteniusowi udało się zrealizować plan prowadzenia badań ludzkiej anatomii w oparciu o sekcje zwłok. OED z kolejnych semestrów zimowych dowodzą jednak, że kontynuował on demonstracje zootomii (z wyjątkiem semestru 1651/52, kiedy z powodu ciężkiej choroby musiał na kilka miesięcy przerwać nauczanie). Szczególnie interesująco brzmi plan zajęć z zimy 1650/51, na czwartki i piątki zapowiedziano bowiem rozpoczęcie „demonstrowania na trzewiach witalnych ruchu serca i krwi"[23]: zostało tu użyte sformułowanie zaczerpnięte bezpośrednio z tytułu rewolucyjnej pracy Harveya. Podkreślmy, że pierwszym z wydziałów lekarskich szwedzkiej sieci akademickiej, na którym studenci mieli możliwość uczestniczenia w podobnych demonstracjach, był uppsalski, jednak rozpoczęły się one dopiero z profesurą Olofa Rudbecka Starszego (1658)[24]. W EOP na semestr zimowy 1657/58 znajdujemy informację że Kirstenius prowadził prywatne ćwiczenia z anatomii dla „wprowadzonych w medycynę "[25], jednak nie jest jasne, na czym one polegały. W okresie od śmierci rektora Micraeliusa (1658) do śmierci Kirsteniusa (1660) nie ukazywały się plany i sprawozdania dydaktyczne, nie wiemy więc, czy zajęcia anatomiczne były wtedy realizowane. Po śmierci Kirsteniusa w Pedagogium, przeżywającym głęboki kryzys, nie zatrudniono nowego profesora medycyny.

Chociaż nie ma żadnych dowodów na to, by Georg Kirstenius przeprowadził w Pedagogium choć jedną demonstrację anatomii człowieka, to właśnie w czasie jego działalności profesorskiej, bo w 1655 roku, miała się odbyć w Szczecinie pierwsza w dziejach miasta publiczna sekcja zwłok ludzkich. Przeprowadził ją inny profesor Pedagogium, konrektor Heinrich Schaevius (1624–1661). Poeta i polihistor ceniony zwłaszcza za tłumaczenia prac Horacego i Owidiusza oraz publikacje popularyzujące grecką i rzymską mitologię,

---

17 Capivacceus, 1594.

18 Laurentius, 1623.

19 Bartholin, 1631.

20 Severinus, 1645.

21 Plempius, 1644.

22 Plazzoni, 1644.

23 EOP semestr zimowy 1650/51, s. [A3v].

24 W Greifswaldzie w 1644 roku odbyła się promocja doktorska Kaspara Marchiusa z Pencun, absolwenta szczecińskiego Pedagogium, który przez cztery lata studiował medycynę w Lejdzie i anatomii uczył się u Walaeusa. Obroniwszy dysertację na temat epilepsji, Marchius odpowiadał następnie na pytania dotyczące „prawdziwości, sposobu i pożytku krążenia krwi u zwierząt" (*de circulationis sanguinis in animalibus veritate, modo et usu*). Nie ma jednak żadnych przesłanek świadczących za tym, by w tym czasie temat ten był przedmiotem nauczania w Greifswaldzie. Thümmel (tłum. i red.), 2002, s. 132–133.

25 EOP semester zimowy 1657/58, s. A3v.

a także prace z dziedziny geografii, był Schaevius również doktorem medycyny, autorem niemieckiego *Zarysu anatomii człowieka*[26], dzieła ważnego dla rozwoju niemieckiej nomenklatury anatomicznej[27]. Problem w tym, że o sekcji zwłok z 1655 roku wiemy tylko z jednozdaniowej wzmianki u Wehrmanna[28], który, wbrew swojej praktyce, nie podał źródła, z jakiego zaczerpnął tę informację. Możliwe że wydarzenie to było udokumentowane w aktach miasta Szczecina, te jednak zostały utracone pod koniec II wojny światowej.

Trudne warunki uprawiania anatomii w Królewskim Gimnazjum Karolińskim, 1667–1695: Johann Zander

Lata 1658–1667 to czas upadku Pedagogium, na co złożyły się z jednej strony wydarzenia II wojny północnej (z oblężeniem Szczecina i ruiną dóbr pomorskich stanowiących podstawę utrzymania szkoły), z drugiej zaś strony utrata wybitnych nauczycieli i organizatorów (z powodu śmierci lub przenosin do innych placówek). W 1666 roku władze szwedzkie zastanawiały się nad połączeniem Pedagogium i uniwersytetu w Greifswaldzie (pogrążonego w równie głębokim kryzysie) oraz przeniesieniem akademii do Szczecina. Ostatecznie jednak nie zrealizowano tego pomysłu; Pedagogium rozwiązano, a w jego miejsce, po uporządkowaniu spraw finansowych i reorganizacji zarządzającej nimi Fundacji Mariackiej, powołano Królewskie Gimnazjum Karolińskie, uroczyście inaugurowane w urodziny nowego patrona, 24 listopada 1667 roku[29]. Tydzień wcześniej ogłoszono drukiem przepisy regulujące zasady działania Gimnazjum, zawierające m.in. instrukcje dla profesorów, regulamin dla studentów oraz zakres i ramowy program nauczania[30]. Obowiązki profesora medycyny włączono do zakresu zadań aktualnie urzędującego lekarza krajowego (*Estats–Medicus*). Od czerwca 1668 roku funkcję tę sprawował Johann Zander (1624–1695)[31]. Podobnie jak Kirstenius urodził się on w Szczecinie i był wychowankiem Pedagogium oraz absolwentem wydziału lekarskiego w Lejdzie, gdzie uzyskał tytuł doktorski (1649)[32].

W świetle regulaminu Gimnazjum Karolińskiego, Zander miał w nim pełnić dwie role. Przede wszystkim powierzono mu pieczę nad kondycją zdrowotną studentów, którą to pieczę miał sprawować poprzez regularne badania profilaktyczne i nieodpłatną opiekę lekarską nad chorymi studentami, a także dbałość, by uczniowie zażywali dostatecznej

---

[26] Schaevius, 1653. Praca ta została wznowiona jako dodatek do szczecińskiej edycji *Practica der Wundarney* Felixa Wirtza (Stettin: Georg Goetschius, 1659). To podwójne wydanie było z kolei przedrukowywane poza Szczecinem, m.in. w Bazylei w 1675 r.

[27] Zob. Hyrtl, 1884, s. XV.

[28] Wehrmann, 1894, s. 68.

[29] Ibid., s. 52, 62, 74–77.

[30] Verfassung, 1667.

[31] Archiwum Państwowe w Szczecinie (dalej jako APS), Fundacja NMP w Szczecinie. sygn. 1495, k. 1r.

[32] Vanselow, 1728, s. 131.

ilości ćwiczeń fizycznych i rekreacji na świeżym powietrzu. Dopiero na drugim miejscu miał prowadzić zajęcia dydaktyczne, a i one zostały podporządkowane celowi nadrzędnemu, który dziś można by określić jako „promocję zdrowia":

> Ponadto, jako że studium *Anatomicum* nie mniej jest przydatne dla utrzymania dobrego zdrowia, jak dla korzyści ze *Studium Medicum*, wspomniany *Estats–Medicus*, o ile nadarzy się ku temu sposobność, a Zarząd Królewski wyrazi zgodę, będzie przy pomocy chirurga przygotowywać *Sectiones* i z całą pilnością demonstrować młodzieży budowę ludzkiego ciała. I dalej, ponieważ w posiadaniu gimnazjum, i to z Królewskiej łaskawości, znajduje się piękny plac pod ogród, medyk ma tam założyć *Hortum Botanicum* i w sposobnej porze zaznajamiać młodzież z ziołami, ich nazwami i właściwościami[33].

W katalogach wykładów oraz wykazach zrealizowanych zadań z okresu pracy Zandera w Gimnazjum (1668–1695)[34] ani razu nie pojawia się jego nazwisko. Można założyć, że nie prowadził on wykładów publicznych i nie przygotował żadnej dysputy czy dysertacji. Z zachowanych archiwaliów wiadomo jednak, że nie był bezczynny. Przede wszystkim, zorganizował ogród botaniczny na Łasztowni[35]; urządził go w przeważającej mierze z własnych środków, których pełnej refundacji nigdy się nie doczekał[36]. W pierwszych latach profesury podejmował też próby przeprowadzenia demonstracji anatomicznych na zwłokach ludzkich. Zakończyły się one niepowodzeniem z dwóch powodów. Po pierwsze, Gimnazjum nie dysponowało salą anatomiczną, mimo że jej powstanie zakładał regulamin szkoły. Sekcje zwłok musiałyby więc odbywać się w jednym z dwóch audytoriów szkolnych, co, łatwo się domyślić, nie budziło entuzjazmu pozostałych nauczycieli. Po drugie, zgodę na przeprowadzenie sekcji musiał każdorazowo wyrazić zarząd sprawujący kontrolę nad Gimnazjum, a proces ten okazał się po prostu zbyt długotrwały. W *Niepochopnym memorandum na temat studium medicum w Gimnazjum Karolińskim*[37] Zander apelował do władz w typowym dla epoki, dwujęzycznym stylu:

> zwłoki cielesne, nawet zmrożone, będą śmierdzieć, i nie wytrzymują do czasu udzielenia zgody. Jeśli Najłaskawsi Panowie nie zechcą udzielić mi na stałe zgody Królewskiego Zarządu, okazje do przeprowadzenia tego w najwyższym stopniu pożytecznego *Exercitium* będą przepadać. Codzienne doświadczenie pokazuje, że gdy skłaniającym się *ad studium medicum* miesza się za młodu w umysłach licznymi i nieprzydatnymi *questiunculis antr-*

---

[33] Verfassung, 1667, s. 14–15.

[34] Od 1668 roku były one wydawane raz do roku. Zachowały się katalogi wykładów i ćwiczeń (*Catalogus lectionum et exercitationum*) z lat 1673, 1680–82 i 1684–85, oraz raporty z działań i aktywności studentów (*Specimina Industriae Juvenilis*) z lat 1679–84 i 1690.

[35] Zob. Gut, 2016, s. 54–57; Nieznanowska, 2018a, s. 87–89.

[36] Zander, 1672; korespondencja urzędowa (w tym pisma od i do Zandera) w sprawie ogrodu: APS, Fundacja NMP w Szczecinie, sygn. 880, k. [7–35].

[37] *Unforgreiffliche Erinnerungen über das Studium Medicum bey Königl. Gymnasio*. Niedatowany odpis tego dokumentu, dołączony do pisma zarządu Pomorza Szwedzkiego do kuratorów Fundacji Mariackiej z 27 X 1670 r.: APS, Fundacja NMP w Szczecinie, sygn. 1494, k. 4r–5v.

> *hopologicis*, a oszczędza się *ocularem inspectionem* aż dojdą do lat dojrzałych, ze znacznym opóźnieniem dochodzą oni potem przez to *ad veram scientiam medicam*[38].

O poziomie determinacji profesora świadczy propozycja, aby uczniom zainteresowanym medycyną wolno było

> uczestniczyć się w zdarzających się u żołdaków zabiegach chirurgicznych, które są jakby anatomią szczegółową, by w ten sposób mogła im być objaśniana *oeconomia humani corporis secundum partes*[39].

Nie znamy odpowiedzi władz na memorandum Zandera, sądząc jednak z faktu, że regulamin Gimnazjum zabraniał uczniom bratania się z „obcym towarzystwem" nawet podczas ćwiczeń fizycznych i rekreacji, wydaje się bardzo wątpliwe, by zarząd prowincji czy rektor szkoły zgodzili się na kontakty studentów z „żołdactwem", choćby rannym lub wymagającym leczenia chirurgicznego. Nic nie wskazuje też na to, aby Zanderowi udzielono stałej zgody na organizację demonstracji anatomicznych w miarę dostępności zwłok. Można więc przyjąć, że w jego czasach demonstracje takie się nie odbywały.

Również następcy Zandera w Gimnazjum Karolińskim nie przeprowadzali sekcji zwłok ludzkich – w każdym razie nie zachowały się żadne dowody, by było inaczej. Wiadomo jednak, że Christian Lembke, profesor medycyny w latach 1696–1704, urządzał demonstracje anatomiczne na psach[40]. Wizytacja przeprowadzona w Gimnazjum w 1703 roku wykazała, że wbrew regulaminowi szkoła nadal nie posiadała sali anatomicznej. Chociaż wizytatorzy zalecili pilne urządzenie takiego pomieszczenia[41], do końca szwedzkiego zarządu nad Szczecinem nie udało się tego zalecenia zrealizować.

Anatomia w Królewskim Gimnazjum Akademickim, 1717–1738: Sigismund August Pfeiffer i Daniel de Superville

Od 1709 roku w Gimnazjum nie odbywały się żadne zajęcia z zakresu medycyny, ponieważ profesor Carl Friedrich Luther (1663–1744), sprowadzony pięć lat wcześniej z uniwersytetu w Kilonii, został przydzielony do świty Katarzyny z Opalińskich Leszczyńskiej i, jako jej lekarz przyboczny, towarzyszył jej w podróży do Sztokholmu. Z podróży tej nie wrócił już do Szczecina, jednak do czasu przejęcia kontroli nad miastem przez

---

38 Ibid., k. 4v–5r.

39 Ibid., k. 5r.

40 Lembke pisze o tym w liście do kuratorów Fundacji Mariackiej z 15 IX 1699 r. (Ibid., k. 6r). Następca Lembkego, Carl Friedrich Luther (działający w Gimnazjum w latach 1705–1709) nie urządzał demonstracji anatomicznych.

41 Zaproponowano, by „pokój anatomiczny" (*Anatomie–Zimmer*) został wydzielony z pomieszczenia biblioteki. APS, Gimnazjum Mariackie w Szczecinie, sygn. 4, s. 96–97.

wojska pruskie (1713) pozostawał oficjalnie profesorem Gimnazjum[42]. Zresztą, od 1709 roku i miasto, i szkoła wyniszczone długotrwałym kryzysem ekonomicznym, wojną (od 1711 roku toczącą się na ziemiach pomorskich) i epidemią dżumy (1710), przeżywały bardzo ciężkie czasy. Gimnazjum straciło większość uczniów i ucierpiało poważnie od ostrzału artyleryjskiego podczas oblężenia miasta; w 1714 roku połowa stanowisk profesorskich, w tym rektorskie, była nieobsadzona[43]. Fryderyk Wilhelm I, świeżo koronowany król Prus, nie czekał na oficjalne rozstrzygnięcia co do przynależności politycznej Szczecina. Już w październiku 1713 roku, zaraz po wkroczeniu wojsk pruskich, odbył wizytację miasta i obiecał podźwignąć je z ruin. Obietnica ta dotyczyła również odbudowy i reformy Gimnazjum. W 1715 roku nowy zarząd Fundacji Mariackiej przeprowadził gruntowną wizytację szkoły i jej majątku. 30 grudnia 1716 roku odbyła się uroczystość wprowadzenia trzech nowych profesorów, w tym rektora Michaela Friedricha Quade; był to moment symbolicznego odrodzenia Gimnazjum[44].

W odnowionym Gimnazjum utrzymano katedrę medycyny w niezmienionej formie. W sierpniu 1717 roku Fryderyk Wilhelm I powołał na nią naczelnego medyka Pomorza Pruskiego, Siegmunda Augusta Pfeiffera. Urodzony w 1673 roku w Stroppen (dziś: Strupina) na Śląsku, Pfeiffer studiował medycynę w Lipsku oraz Greifswaldzie, gdzie w 1707 r. uzyskał stopień doktora[45]. Był pierwszym szczecińskim profesorem medycyny dysponującym salą anatomiczną. Nie wiemy, kiedy została ona urządzona i oddana do użytku, prawdopodobnie jednak stało się to przed 22 grudnia 1717 roku, dniem uroczystej inauguracji profesury Pfeiffera[46]. W ramach swoich zajęć planował on prowadzić m.in. demonstracje anatomiczne na zwłokach ludzkich i żywych zwierzętach, celem unaocznienia studentom różnic w budowie ciała człowieka i zwierząt, oraz wyjaśnienia powiązań między anatomią i fizjologią[47]. Niestety, choć liczba studentów w Gimnazjum stopniowo rosła, chętnych na zajęcia anatomiczne było niewielu. Z jedynego zachowanego sprawozdania z aktywności studentów z okresu profesury Pfeiffera (za rok 1719) dowiadujemy się, że na zajęcia z anatomii „z pewną regularnością" przychodziło czterech z blisko pięćdziesięciu zapisanych do szkoły słuchaczy, pozostali pojawiali się zaś „albo rzadko, albo wcale"[48]. W listopadzie 1720 roku profesor wyjaśniał kuratorom Fundacji Mariackiej, że jedną z możliwych przyczyn niskiej frekwencji na jego zajęciach był fakt, iż mimo powstania sali anatomicznej dotychczas nie udało się mu pozyskać

---

42 Na temat działalności Luthra w Szczecinie, zob. Nieznanowska, 2018a, s. 89–91.

43 Wehrmann, 1894, s. 102–108. Jak wynika z matrykuły Gimnazjum, większość studentów zapisujących się do szkoły od 1707 r., i tak niezbyt licznych, przerwało naukę w latach 1710–1712. Książnica Pomorska (dalej: KP), Album Studiosorum, k. 151–155.

44 Ibid., k. 158.

45 Pfeiffer, 1707. Jak wynika z informacji zawartych w tytule dysertacji, przed obroną doktoratu Pfeiffer mieszkał i praktykował w Wolinie. Życiorys Pfeiffera do doktoratu: Barnsdorff, 1707, s. B1r–[B1v].

46 Data podana w tytule mowy inauguracyjnej. Pfeiffer, 1717.

47 Quade [1720]a, s. X3r.

48 Quade [1720]b, s. XXX2v.

żadnych zwłok ludzkich nadających się do przeprowadzenia sekcji, mimo że bardzo się starał i korzystał z każdej nadarzającej się okazji, by uatrakcyjnić wykłady pokazami preparatów. I tak, raz miał możność przynieść do szkoły „*foetum monstrosum* z porodu przy którym asystowałem", innym razem „*cranium humanum* i kilka innych kości, by na nich ludzką anatomię *in Natura* demonstrować". Apelował do zarządu szkoły o aktywne wsparcie w organizacji materiału do demonstracji, przewidywał bowiem, że sekcje zwłok ludzkich przyciągnęłyby na jego zajęcia większą liczbę studentów[49]. Wydaje się, że wsparcia takiego nie dostał, wobec czego w 1721 roku złożył rezygnację ze stanowiska[50]. Jego następcą został pochodzący ze Stargardu Ernst Caspar Crüger (1687–1741)[51]. Pracował on w Gimnazjum do śmierci. Tymczasem na początku 1723 roku do Szczecina przybył młody niderlandzki lekarz, Daniel de Superville (1696–1773), który życzeniem króla Fryderyka Wilhelma miał objąć w szkole nowe stanowisko profesora anatomii i chirurgii[52].

Królewska inicjatywa spotkała się z chłodną recepcją zarządu i kadry Gimnazjum. Zanim jeszcze de Superville przybył do miasta, kuratorzy Fundacji Mariackiej wystosowali do Berlina pismo wyjaśniające, dlaczego nie mogą spełnić królewskiego życzenia: w szkole był już zatrudniony profesor medycyny; nauczanie anatomii i chirurgii („w zakresie przydatnym młodzieży uczącej się w Gimnazjum") wchodzi w zakres jego obowiązków; jego wynagrodzenie składa się wyłącznie z bardzo skromnego deputatu w naturze, którego nie da się podzielić między dwie osoby; na wynagrodzenie dla drugiego profesora medycyny nie ma środków; wreszcie, zajęcia z zakresu medycyny nie cieszą się zainteresowaniem uczniów[53]. Trzeba zaznaczyć, że wiele z decyzji Fryderyka Wilhelma odnoszących się do organizacji życia gospodarczego Szczecina spotykało się z oporem mieszkańców. Szczególnie nie podobało się osiedlenie w mieście dużej kolonii francuskich hugenotów, nie dość że wyznaniowo odstających od ortodoksyjnie luterańskich szczecinian, to jeszcze obdarowanych przez króla daleko idącą autonomią i znacznymi przywilejami ekonomicznymi[54]. Gimnazjum pozostawało bastionem luterańskiej ortodoksji[55], a de Superville był hugenotem.

---

[49] APS, Fundacja NMP w Szczecinie, sygn. 1494, k. 51r–53r. (cytowane fragmenty: s. 52r–52v): S.A. Pfeiffer do kuratorów Fundacji Mariackiej, Wolin 07.11.1720.

[50] Wehrmann, 1894 s. 122. W świetle źródeł archiwalnych, na które Wehrmann się tu powołuje, bezpośrednią przyczyną dymisji miały być nieustające spory Pfeiffera z rektorem Quade; źródła te niestety nie zachowały się.

[51] Życiorys Crügera do czasu objęcia profesury: APS, Fundacja NMP w Szczecinie, sygn. 1494, k. 62r–65v.

[52] Ibid., k. 68: Fryderyk Wilhelm I do zarządu Pomorza Przedniego, Berlin, 22.11.1722.

[53] Ibid., k. 70: Zarząd Fundacji NMP do Fryderyka Wilhelma I, Stettin, 13.01.1723.

[54] Zob. Wiśniewski, 1985, s. 462–468, 505–509.

[55] W okresie szwedzkiego zarządu nad Szczecinem popularnym tematem rozprawek i dysput z teologii wygłaszanych w Pedagogium / Gimnazjum była krytyka różnorakich błędów doktrynalnych kalwinizmu. Zob. P. Urbański, 2018.

Powołany przez króla na stanowiska lekarza kolonii francuskiej, członka Pomorskiego Kolegium Medycznego oraz fizyka miejskiego i krajowego, de Superville nie zrezygnował ze starań o możliwość nauczania w Gimnazjum. Królewskie życzenie powołania przy szkole profesury anatomii i chirurgii, powtórzone w 1724 roku, spotkało się jednak z ponowną odmową ze strony kuratorów[56]. Nie pomogła ani uniżona suplika petenta do zarządu Fundacji[57], ani osobisty apel skierowany przezeń do jednego z kuratorów, tajnego radcy rejencyjnego Matthiasa Daniela de Laurensa[58], choć w obu tych pismach de Superville stanowczo i jednoznacznie zrzekał się wynagrodzenia pod jakąkolwiek postacią oraz wyjaśniał, że planowane przezeń zajęcia z anatomii i chirurgii, przy ogromnym pożytku publicznym (zamierzał prowadzić demonstracje dla chirurgów miejskich i wojskowych), z racji na swój praktyczny charakter nie ingerowałyby w zakres kompetencji już zainstalowanego w Gimnazjum profesora medycyny, który wykładał teorię. Na nic zdała się informacja, że Fryderyk Wilhelm rozesłał do wszystkich garnizonów i sądów prowincji rozkaz, by de Superville'owi, na każde jego żądanie, wydawano ciała skazańców jako materiał do demonstracji[59] – mimo że to właśnie brak dostępu do materiału sekcyjnego był dotychczas największą bolączką profesorów chcących przeprowadzać demonstracje anatomiczne.

W związku z ponowną odmową, de Superville zdecydował się poprowadzić zajęcia z anatomii poza Gimnazjum[60]. W sierpniu 1724 roku opublikował łacińskie zaproszenie na wykłady i demonstracje do zamku książęcego, gdzie urządził skromny teatr anatomiczny. Kilka miesięcy później, w styczniu 1725 roku ponowił zaproszenie, tym razem do własnego domu. Wobec wielkiej popularności pokazów, w styczniu 1726 roku kuratorzy Fundacji Mariackiej zgodzili się na wprowadzenie de Superville'a do grona wykładowców Gimnazjum jako nadzwyczajnego (a więc nieotrzymującego wynagrodzenia) profesora anatomii i chirurgii[61]. Uroczysta inauguracja odbyła się 9 maja tego roku; de Superville wygłosił na niej mowę o historii anatomii, niestety niezachowaną[62].

---

[56] Fryderyk Wilhelm I do zarządu Fundacji Mariackiej (odpis, bez daty). APS, Archiwum Książąt Pomorskich, sygn. I 3291, k. 2r–3v.; odpowiedź kuratorów Fundacji na to pismo nie zachowała się, jednak z późniejszych dokumentów jednoznacznie wynika, że jeszcze na początku 1726 r. de Superville nie pracował w Gimnazjum.

[57] APS, Fundacja NMP w Szczecinie, sygn. 1494, k. 71r–73r: D. de Superville do zarządu Fundacji Mariackiej (Stettin, 12.01.1724)

[58] Ibid., k. 74r–75v: D. de Superville do M. D. de Laurensa (24.07.1724).

[59] Ibid., k. 71r.

[60] Jedynym zachowanym źródłem wiedzy o działalności dydaktycznej de Superville'a z tego okresu jest anonimowa relacja zamieszczona w „Allgemeine Litterarischer Anzeiger" w odpowiedzi na apel o informacje na temat pobytu de Superville'a w Szczecinie. Einige Nachrichten 1796, kol. 382–384.

[61] APS, Archiwum Książąt Pomorskich, sygn. I 3291, k. 4–5: Kuratorzy Fundacji Mariackiej do zarządu Prowincji Pomorskiej (Stettin, 31.01.1724); Ibid., k. 10–11: zarząd Prowincji Pomorskiej do kuratorów Fundacji Mariackiej; APS, Fundacja NMP w Szczecinie, sygn. 1494, k. 78: zarząd Prowincji Pomorskiej do kuratorów Fundacji Mariackiej (Stettin, 09.05.1726).

[62] Quade, 1726.

Z katalogów wykładów z czasów szczecińskiej profesury de Superville'a[63] wynika, że prowadzone przezeń zajęcia odbywały się w poniedziałki i wtorki (poza 1726 roku, gdy wykładał we wtorki i środy). W demonstracjach anatomicznych już w inauguracyjnym semestrze letnim regularny udział brało czterdziestu trzech studentów, choć ze względu na porę roku nie polegały one na sekcjach zwłok ludzkich[64]. W następnych latach wszystkie zajęcia semestru zimowego de Superville przeznaczał na cieszące się ogromnym zainteresowaniem demonstracje i ćwiczenia anatomiczne. Pisząc o dziesięciu sekcjach zwłok przeprowadzonych w semestrze zimowym 1729 roku[65], profesor zrezygnował z wymieniania nazwisk uczestniczących, gdyż na jego zajęcia przychodził komplet zapisanych do szkoły studentów; wyróżnił jedynie Carla Christiana Hüblera, w uznaniu szczególnego zapału i zaangażowania[66]. Informacje o przeprowadzeniu „licznych sekcji zwłok" powtarzają się w sprawozdaniach z kolejnych lat; cieszyły się one tak wielkim zainteresowaniem, że w 1733 roku profesor ogłosił, iż poza dwoma godzinami przewidzianymi w regulaminie szkoły będzie do dyspozycji uczniów również po zakończeniu ich poniedziałkowych i wtorkowych zajęć, od godziny szesnastej[67]. W 1737 roku demonstracje anatomiczne zostały oficjalnie przeniesione na tę porę, dzięki czemu studenci nie musieli odchodzić od stołu sekcyjnego dla odbycia innych zajęć[68]. Co zostało podkreślone we wszystkich dostępnych nam katalogach wykładów i sprawozdaniach, najważniejszym celem ćwiczeń prosektoryjnych było wskazanie uczniom związków między architekturą ludzkiego ciała a porządkiem zachodzących w nim procesów fizjologicznych. Niestety, ćwiczenia anatomiczne odbywające się pod kierunkiem de Superville'a nie zaowocowały żadnymi publikacjami.

Poza zajęciami z anatomii de Superville prowadził również wykłady z elementów orzecznictwa medyko–sądowego, cieszące się równie dużą popularnością. Zresztą, znalazł wśród uczniów Gimnazjum chętnych na zajęcia również z innych działów medycyny, i nigdy nie odmawiał studentom swojego czasu i zaangażowania – czytamy o takich dodatkowych lekcjach, zarówno teoretycznych jak i praktycznych, m.in. w sprawozdaniach z działalności Gimnazjum za lata 1733 i 1734. Niestety, nie dysponujemy żadnymi bliższymi informacjami, na czym zajęcia te polegały; jest jednak możliwe, że dotyczyły one medycyny klinicznej i odbywały się w pierwszym w dziejach Szczecina szpitalu miejskim z prawdziwego zdarzenia. Z inicjatywą wybudowania tej placówki wystąpił właśnie

---

[63] Zachowały się katalogi wykładów (*Index Operarum & Lectionum Pulicarum*) oraz sprawozdania z działalności dydaktycznej (*Elenchus Speciminum*) z lat 1726, 1727 (bez planu zajęć na poniedziałki i wtorki), 1729, 1730, 1733, 1734, 1737 i 1738.

[64] Quade [1727], s. [D4v].

[65] Quade [1730], s. [D1r].

[66] Hübler wstąpił do Gimnazjum w 1722 r.; pozostał w nim przez osiem lat, właśnie ze względu na zajęcia z anatomii i medycyny. Został następnie lekarzem i w 1754 r. wrócił do macierzystej szkoły jako profesor anatomii, ostatni zatrudniony w Szczecinie. Zob. KP, Album Studiosorum, k. 160v–161r.

[67] Quade, 1733, s. [A2v].

[68] Quade, 1737, s. [A2v].

de Superville w 1733 roku; kilkanaście miesięcy później szpital, ulokowany na Łasztowni przy Wallstraße (ul. Wałowej), już pracował pod kierownictwem de Superville'a. W formie przezeń zaproponowanej służył ubogim mieszkańcom Szczecina przez równo sto lat[69].

De Superville pracował w Szczecinie do 1738 roku. Nie ma źródeł, które jednoznacznie podawałyby powody jego wyjazdu z miasta i Pomorza[70], jednak wydaje się, że miał on ambicje, których nie był w stanie tu zrealizować. Od 1739 roku działał w Bayreuth jako nadworny medyk księżnej Wilhelminy (córki Fryderyka Wilhelma) i zaufany doradca księcia Fryderyka[71]. To jemu powierzono reformę szkolnictwa w państwie i to on był inicjatorem, organizatorem i pierwszym kanclerzem uniwersytetu, który rozpoczął działalność w 1742 roku w Beyreuth, a w 1743 roku został przeniesiony do Erlangen, gdzie działa do dzisiaj[72]. W 1749 roku de Superville przeniósł się do Brunszwiku, na dwór Karola I, ożenionego z siostrą Wilhelminy von Bayreuth. I tutaj szybko stał się ważną postacią w kręgu elit kulturalnych i umysłowych skupionych wokół pary książęcej. Był inicjatorem i pierwszym kierownikiem „gabinetu sztuki i osobliwości przyrodniczych" – muzeum, z którego wyrosły dwie działające do dzisiaj instytucje, Muzeum Księcia Antona Ulricha (kolekcja sztuki) i Muzeum Historii Naturalnej. W latach sześćdziesiątych był posłem księstwa Brunszwiku w Niderlandach, gdzie osiadł na stałe. Tam też, w Rotterdamie, zmarł w 1773 roku.

Dalsze losy nauczania anatomii w Gimnazjum Mariackim

Odrębną, nadzwyczajną profesurę anatomii i chirurgii utrzymano w Gimnazjum do 1762 roku, ale, wydaje się, tylko siłą bezwładności. Stanowisko to po wyjeździe de Superville'a ze Szczecina zajmowało jeszcze trzech lekarzy, jednak sekcje zwłok wykonywane były nieregularnie i rzadko[73]. Po 1762 roku demonstracje anatomiczne wróciły do zakresu obowiązków profesora medycyny. Joachim Jacob Rhades, zatrudniony w Gimnazjum w latach 1762–1772, rzeczywiście przeprowadzał sekcyjne demonstracje ludzkiej anatomii;

---

[69] Trzon dokumentacji szpitala miejskiego zaginął pod koniec II wojny światowej wraz z całym zespołem Akt Miasta Szczecina. Zachowały się archiwalia z lat 1835–1937, zgromadzone w innych zespołach. Szczęśliwie jednak facsimile listu de Superville'a do prezydenta Kamery Wojenno–Skarbowej von Grumbkowa (Stettin, 06.03.1733) w sprawie potrzeby wybudowania lecznicy zamieszczono w albumie wydanym w 1908 r. z okazji pięćdziesięciolecia działalności Naukowego Towarzystwa Lekarzy Szczecińskich (Wissenschaftlicher Verein der Ärzte zu Stettin). Freund, 1908, wklejka po s. 16.

[70] Już pod koniec XVIII w. badacze nie potrafili takich źródeł znaleźć. Fikenscher, 1795, s. 442.

[71] Biografia de Superville'a od momentu wstąpienia na służbę księstwa Bayreuth jest dobrze zbadana i opracowana. Zob. np. Wendehorst, 1993, rozdz. I–II; Vogel, 2009, s. 104–151.

[72] O zaufaniu, jakim de Superville cieszył się w Beyreuth, świadczy fakt, że to jemu księżna Wilhelmina powierzyła swoje pamiętniki i decyzję, czy zostaną po jej śmierci opublikowane.

[73] Wzmianka na ten temat: administrator Löper do zarządu Fundacji Mariackiej (Stettin, 04.05.1762 r.); notatka ta została dołączona do prośby dra Rhadesa o przyznanie mu stanowiska profesora medycyny. APS, Fundacja NMP w Szczecinie, sygn. 1494, k. 132v.

w tym celu wyremontowano salę anatomiczną[74]. Jego następca, Alexander Bernhard Kölpin (gimnazjalny profesor medycyny w latach 1772–1801) znacznie bardziej interesował się botaniką i mineralogią, energię i czas poświęcając przede wszystkim gromadzeniu zbiorów przyrodniczych dla szkoły, jednak i on przynajmniej raz wykonał sekcję zwłok w celach dydaktycznych[75]. Za czasów ostatniego profesora medycyny w historii Gimnazjum Mariackiego[76], Johanna Christopha Lehmana (zatrudnionego w latach 1801–1821)[77] sekcje zwłok ludzkich również się odbywały; pozostaje jednak zagadką, jak często były przeprowadzane i kiedy się definitywnie zakończyły. Ostatni udokumentowany ślad obecności zwłok ludzkich w gimnazjalnej sali anatomicznej pochodzi z 1805 roku[78]; jeszcze w 1809 roku szkoła zatrudniała asystenta anatomicznego (*Anatomie Aufwärter*)[79]. Po raz ostatni wydatki na utrzymanie teatru anatomicznego są udokumentowane w rachunkach finansowych szkoły za rok 1820/21[80]. Wreszcie, w 1830 roku kuratorzy Fundacji informowali władze w Berlinie, że gimnazjalny teatr anatomiczny (*das anatomische Theater*) „już nie istnieje", i że nie był wykorzystywany od 1822 roku z powodu podeszłego wieku prof. Lehmanna[81].

Likwidacja profesury medycyny w Gimnazjum Mariackim nie zakończyła historii nauczania ludzkiej anatomii w niemieckim Szczecinie. W 1803 roku powołano do istnienia Szkołę Akuszerek dla Prowincji Pomorskiej, w której odbywały się zajęcia z anatomii obejmujące demonstracje sekcyjne. Zadaniem takich demonstracji było jednak wyłącznie przedstawienie anatomii kobiecego układu rozrodczego. Pod licznymi nazwami i w zmieniających się lokalizacjach, wspomniana szkoła działała do końca II wojny światowej; z oczywistych względów kształcenie w zakresie anatomii, również w oparciu o demonstracje sekcyjne, odbywało się przez cały czas istnienia tej instytucji. Po wojnie i zmianie przynależności państwowej miasta, anatomia wróciła do Szczecina wraz z powołaniem do życia Akademii Lekarskiej w 1948 roku. Można więc zaryzykować stwierdzenie, że kształcenie w dziedzinie anatomii jest jednym ze zworników, nie tak znowu licznych, łączących kolejne rozdziały burzliwej historii Szczecina w jedną całość.

---

[74] Korespondencja Rhadesa z zarządem Fundacji Mariackiej w sprawach związanych z demonstracjami anatomicznymi: Ibid., k. 149–161.

[75] Przed przyjazdem do Szczecina Kölpin był profesorem wydziału lekarskiego uniwersytetu w Greifswaldzie i kierownikiem tamtejszego ogrodu botanicznego. Dokumenty dotyczące szczecińskiej profesury Kölpina: Ibid., k. 202–267.

[76] Już w 1777 r., a więc za profesury Kölpina, stanowisko profesora medycyny zostało oficjalnie przemianowane na „profesora historii naturalnej", jednak przez cały okres zatrudnienia Lehman jest w urzędowej korespondencji nazywany profesorem medycyny.

[77] Lehmann zmarł w czerwcu 1827 r. Dokumenty dotyczące jego profesury: APS, Fundacja NMP w Szczecinie, sygn. 1495, k. 1–58.

[78] Ibid., k. 40.

[79] Ibid., k. 43.

[80] Ibid., k. 60.

[81] Ibid., k. 61–62: Pismo kuratorów Fundacji Mariackiej z 16.04.1830 r.

Bibliografia

Źródła archiwalne:

ARCHIWUM PAŃSTWOWE W SZCZECINIE

Archiwum Książąt Pomorskich
1. I–3291 Bestellung eines Professoris Anatomiae et Chirurgie bei dem Stettin Gymnasio

Fundacja NMP w Szczecinie (Marienstift)
1. 880 Gymnasii Garten auf der Lastadie, vol. I, 1668–1710.
2. 1405 s.t.
3. 1494 Erstallung der Herren Professorum Medicinae et Anatomiae, 1668–1770.
4. 1495 Bestallung der Herrn Professorum Medicinae et Anatomiae, 1801–1828.

Gimnazjum Mariackie w Szczecinie (Marienstiftsgymnasium in Stettin)
1. 4 Visitations–Recess [...] des Gymnasii Carolini zu Alten Stettin, 1703–1704.

KSIĄŻNICA POMORSKA W SZCZECINIE

1. Album Studiosorum Illustris Paedagogy Stetinensis (cz. II) – sygn. Rkps 250/2.

Źródła drukowane:

1. Barnstorff E. (1707), Programma […] ad audiendam Disputationem Inauguralem, quam, De Viribus Phantasiae in Sensus, Pro Licentia Summos in arte Medica honores & prvilegia Doctoralia […] Siegismund August Pfeiffer […] invitat, Griefswald: Daniel Benjamin Starck.
2. Bartholin C. (1631), Controversiae anatomicae, et Affines nobiliores rariores, Goslar: Nicolaus Duncker.
3. Bartholin C. (1641), Institutiones Anatomicae, novis Recentiorum opinionibus et observationibus, quarum innumere hactenus edite non sunt, figuris que aucte ab Auctoris Filio Thoma Bartholino movendo, Leiden: Franciscus Hackius.
4. Capivacceus H. (1594), Methodus Anatomica, sive Ars consecandi. Francofurti ad Moenum: officina Egenolphiana.
5. Einige Nachrichten von dem ehemaligen Brandenburg–Culmbachisten geheimen Rathe und Leibarzte, Daniel de Superville (1796), „Allgemeiner Litterarischer Anzeiger".
6. Fikenscher G. W. A. (1795), Geschichte der Königlich Preussischen Friedrich–Alexanders–Universität zu Erlangen, Coburg: Rudolph August Wilhelm Ahl.
7. Kirstenius G. (1647), Programma: ad studiosam et medicinae cupidam juventutem in Paedagogio Stetinensi. Stettin: Georg Goetschius.

8. Kirstenius G., Buntebart J. (1649), Disputationum anatomicarum prima continens Theses & Quaestiones De Natura & Constitutione Anatomiae, deq` principijs corporis humani illustriores, Stettin: Georg Goetschius.
9. Laurentius A. (1623), Historia Anatomica, humani corporis partes singulas uberrime enodans, novisque controversiis et observationibus illustrate, Leiden: Jacob Cardon et Petrus Cauellat.
10. Micraelius J. (1642–1658), Elenchus Operarum Publicarum, in Illustri Paedagogio Stetinensi [...] cum in Praelectionibus, tum in alijs Exercitationibus infumendarum [...] publicatus. Stetin: Georg Goetschius.
11. Micraelius J. (1641–1658), Exercitationum Publicarum in Illustri Paedagogio Stetinensi, Disputationum nempe, Declamationum […] adornatarum Designatio. Stettin: Georg Goetschius.
12. Pfeiffer S. A. (1707), Disquisitio inauguralis medica, De Imperio Phantasiae in Sensus, Greifswald: Daniel Benjamin Starck.
13. Pfeiffer S. A. (1717), Oratio Inauguralis, De Medicina Universali, Stettin: Hermann Gottfried Effenbarth.
14. Plazzoni F. (1644), De partibus generationis inservientibus libri duo, Leiden: David Lopes de Haro.
15. Plempius V. (1644), Fundamenta medicinae ad scholae acribologiam aptata. Editio altera recognita, interpolate, aucta, Leuven: Jacob Zeger.
16. Quade M. F. ([1720]a), Elenchus Speciminum, quibus A. R. S. MDCCXIX Cives & Alumni [...] Gymnasii Carolini [...] industriam suam probarunt [...] expositus, Stettin: Johann Friedrich Spiegel.
17. Quade M. F. ([1720]b), Index Operarum & Lectionum Publicarum, quas [...] Professres Illustris Gymnasii Carolini [...] A. S. R. MDCCXX [...] proponent, [Stettin: Johann Friedrich Spiegel].
18. Quade M. F. (1726), Programma, Quo ad Solennem Introductionis Actum [...] Dn. Danielis de Superville [...] Anatomiae & Chirurgiae professoris in Regio atque Illustri Gymnasio Carolino vocati, Stettin: Johann Friedrich Spiegel.
19. Quade M. F. ([1727]), Elenchus Speciminum, quibus A. R. S. MDCCXXVI Cives & Alumni [...] Gymnasii Carolini [...] industriam suam probarunt [...] expositus, Stettin: Johann Friedrich Spiegel.
20. Quade M. F. ([1730]), Lectiones Publicas Dnn. Professorum Illustris Gymnasii Carolini pro Anno MDCCXXX, nec non Specimina Juventutis Studiosae anni praeterlapsi MDCCXXIX, Stettin: Johann Friedrich Spiegel.
21. Quade M. F. ([1733]), Lectiones Publicas Dnn. Professorum Illustris Gymnasii Carolini pro Anno MDCCXXXIII, nec non Specimina Juventutis Studiosae anni praeterlapsi MDCCXXXII, Stettin: Johann Friedrich Spiegel.
22. Quade ([1737]), Lectiones Publicas Dnn. Professorum Illustris Gymnasii Carolini pro Anno MDCCXXXVII, nec non Specimina Juventutis Studiosae annorum praeterlapsorum MDCCXXXV & MDCCXXXVI, Stettin: Johann Friedrich Spiegel.
23. Severinus, M. A. (1645), Zootomia Democritaea, id est, Anatome generalis totius animantium opifisci, libris quinquis distincti, quorum seriem sequens facies delineabit. Norimberga: officina Endtesiana.
24. Vanselow A. C. (1728), Gelehrtes Pommern, oder Alphabetische Verzeichniß Einiger in Pommern Gebohrnen Gelehrten, Stargard: Johann Tiller.
25. Verfassung des Gymnasii Carolini zu Alt. Stettin (1667), Stettin: Rhete.

26. Walaeus J. (1641), Epistolae duae de motu sanguinis ad Thomam Bartholinum Cas. Filium, w: Bartholin C., Institutiones Anatomicae, novis Recentiorum opinionibus et observationibus, quarum innumere hactenus edite non sunt, figuris que aucte ab Auctoris Filio Thoma Bartholino movendo, Lugduni Batavorum: Franciscus Hackius.
27. Zander J. (1672), Primitiae Viridarii Medici Stetinensis seu Catalogus Plantarum quas Area illa â Sacra Regia Majestate Medico studio consecrate per triennium hoc proferre consuevit, Stettin: Michael Höffner.

Opracowania

1. Borysowska A. (red.), Od Pedagogium Książęcego do Gimnazjum mariackiego. Z dziejów szkolnictwa półwyższego w Szczecinie do początków XIX w., Szczecin: Książnica Pomorska.
2. Cieśluk M. (2018), *Carolinum redivivum*. Kryzys dydaktyczny w Królewskim Gimnazjum Karolińskim w Szczecinie w latach 1679–1680 w świetle dokumentacji dydaktycznej szkoły, „Przegląd Zachodniopomorski", t. 33 (62), nr 1.
3. Dorsz–Szteke E. (1980), Nauczanie medycyny na Pomorzu Zachodnim w I poł. XVIII wieku, „Archiwum Historii Medycyny", t. 43, nr 3.
4. French R. (1994), 'Our North': Walaeus and Bartholin, w: tegoż, William Harvey's Natural Philosophy, Cambridge: Cambridge University Press.
5. Gaziński R. (2016), Pedagogium Książęce (lata 1544–1667), w: P. Niedzielski, W. Tarczyński (red.), Akademicki Szczecin: XVI–XXI wiek, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
6. Gut P. (2016), Szczecińskie akademickie szkoły średnie w II połowie XVII i XVIII wieku. Gimnazjum Karolińskie (lata 1667–1716), w: P. Niedzielski, W. Tarczyński (red.), Akademicki Szczecin: XVI–XXI wiek, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
7. Freund [G.] (1908), Der wissenschaftliche Verein der Ärzte und die öffentlichen Heilanstalten zu Stettin. Zum fünfzigjährigen Jubiläum 1858–1908, Stettin: H. Susenbeth.
8. Hyrtl J. (1884), Die alten deutschen Kunstworte der Anatomie, Wien: Wilhelm Braumüller.
9. Labuda G. (1985), Etapy rozwoju Szczecina w X–XVIII wieku, w: tegoż (red.), Dzieje Szczecina. Tom II: wiek X–1805, Warszawa–Poznań: PWN.
10. Nieznanowska J. (2018a), Syzyfowe prace. 175 lat starań profesorów medycyny Pedagogium Książęcego / Gimnazjum Karolińskiego / Królewskiego Gimnazjum Akademickiego o powstanie w Szczecinie uniwersyteckiego wydziału lekarskiego, w: A. Borysowska (red.), Od Pedagogium Książęcego do Gimnazjum Mariackiego. Z dziejów szkolnictwa półwyższego w Szczecinie do początków XIX w., Szczecin: Książnica Pomorska.
11. Nieznanowska J. (2018b), Georg Kirstenius (1613–1660) i Johann Zander (1624–1695) – profesorowie medycyny w szczecińskim Pedagogium książęcym / Gimnazjum Karolińskim wobec jatrochemii, „Medycyna Nowożytna", t. 24, nr 3 (suplement).
12. Schwann S. (1964), Początki nauczania medycyny w Szczecinie, „Archiwum Historii Medycyny", t. 27, nr 4.
13. Thümmel H. G. (tłum. i red., 2002), Geschichte der medizinischen Fakultät Greifswald. Geschichte der medizinischen Fakultät von 1456 bis 1713 von Christoph Helwig d. J. und das Dekanatbuch der Medizinischen Fakultät von 1714 bis 1823, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

14. Urbański P. (2018), Johann Micraelius i luterańska teologia polemiczna w siedemnastowiecznym Szczecinie, w: A. Borysowska (red.), Od Pedagogium Książęcego do Gimnazjum Mariackiego. Z dziejów szkolnictwa półwyższego w Szczecinie do początków XIX w., Szczecin: Książnica Pomorska.
15. Wachowiak B. (1985), Szczecin w okresie przewagi państwa feudalnego 1478–1713, w: G. Labuda (red.), Dzieje Szczecina. Tom II: wiek X–1805, Warszawa–Poznań: PWN.
16. Wehrmann M. (1894), Geschichte des Königlichen Marienstifts–Gymnasiums (des früheren Herzoglichen Pädagogiums und Königl. akademischen Gymnasiums) in Stettin, 1544–1894, w: Wehrmann M., Festschrift zum dreihundertfünfzigjährigen Jubiläum des Königlichen Marienstifts–Gymnasiums zu Stettin am 24. und 25. September 1894, Stettin: Druck von Herrcke & Lebeling.
17. Vogel U. F. (2009), Wilhelmine. Die Kunst ein Leben zu gestalten, Berlin: Pro BUSINESS.
18. Wehrmann M (1911), Geschichte der Stadt Stettin, Stettin: Saunier.
19. Wendehorst A. (1993), Geschichte der Universität Erlangen–Nürnberg: 1743–1993, München: C. H. Beck.
20. Wesołowska S. (2007), Das Fürstliche Pädagogium bzw. Gymnasium Carolinum in Stettin, w: D. Alvermann, N. Jörn, J. Olsen (red.), Die Universität Greifswald in der Bildungslandschaft des Ostseeraums (Nordische Geschichte 5), Berlin: LIT Verlag.
21. Wiśniewski J. (1985), Początki układu kapitalistycznego 1713–1805, w: G. Labuda (red.), Dzieje Szczecina. Tom II: wiek X–1805, Warszawa–Poznań: PWN.